



UOT: 341.3

Asəf HÜSEYNOV*Azərbaycan Respublikası DİN-in**Polis Akademiyası Dövlət və**hüquq nəzəriyyəsi kafedrasının müəllimi,**polis leytenantı**huseynovasef504@gmail.com*DOI: <https://doi.org/10.62130/WXRG1409>

BEYNƏLXALQ HUMANİTAR HÜQUQDA İNSAN HÜQUQLARI VƏ HUMANİZMİN TƏMİNATI PROBLEMLƏRİ

XÜLASƏ

İnsan hüquqları fundamental və daha geniş bir anlayış olub, bir növ hörümçək torunu xatırladır. Beynəlxalq humanitar hüquq isə nisbətən dar anlayış olmaqla, o tora yapışmalı olan həşəratdır. Bu torun miqyasını böyütmədikcə, o tor bütün dünyanı əhatə etmədikcə biz bütün coğrafi regionlarda baş verən müharibələri tora yapışdırıb hüquqdan asılı hala gətirərək onlara beynəlxalq nəzarəti həyata keçirə bilməyəcəyik. Bu işdə isə bütün dünya dövlətləri maraqlı olmalıdır.

Açar sözlər: *Beynəlxalq müharibə hüququ, insan hüquqları, humanizm prinsipi, hüquqi mexanizmlər və s.*

Müasir dünyamızda baş verən iqtisadi, siyasi və sosial proseslər, suveren dövlətlərin mövcudluğu, uzun illərdə öz həllini tapmamış irqi, milli, dini və torpaq mübahisələri müharibələri qaçınılmaz edir. Bu mövzunun bizim üçün əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müharibələr insan hüquqları və humanizmə ən çox qəsd edən ictimai, hərbi və hüquqi münasibətlərdir. Onun sayəsində insanlar özlərinə məxsus “yaşamaq”, “azadlıq”, “şəxsi həyatın toxunulmazlığı” və s. kimi önəmli təbii və mütəlak hüquqlarından məhrum olur.

Əksər dünya dövlətlərinin müharibələr zamanı “Bir qayda var - O da heç bir qaydanın olmamasıdır” prinsipi, güc nümayişi, öz-özlüyündə beynəlxalq humanitar hüquq normalarının kağız üzərində qalması üçün zəmin yaradır. Məsələnin nə dərəcədə aktual və önəmli olduğunu bilmək üçün araşdırmalarım zamanı son 10 (on) il ərzində müharibələrdən zərər çəkən insanların, insanlığın, o cümlədən insan hüquqlarının rəsmi statistikasını tapmağa çalışdım. Araşdırmalarıma əsasən dəqiq bir rəqəm söyləmək mümkün olmasa da, son 10

ildə müharibələrdən əziyyət çəkən insanların sayının təxminən 10.000.000-dan artıq olduğu bildirilir. Bu da öz növbəsində, 10.000.000-dan çox insan hüquqlarının pozulması faktı deməkdir. Sözügedən rəqəmlər dünya dövlətləri üçün həyəcan təbili çalmaqla yanaşı, bizi müharibələr zamanı yeni, daha işlək insan hüquqlarının təmini mexanizmi ətrafında düşündürməyə vadar edir.

Mövzunun təhlilinə keçməzdən əvvəl qısaca olaraq “beynəlxalq humanitar hüquq”, “insan hüquqları” və “humanizm” anlayışlarına, eyni zamanda onlar arasındakı əlaqəyə, oxşar və fərqli cəhətlərə nəzər salmaq.

Beynəlxalq humanitar hüquq nədir?

Beynəlxalq humanitar hüquq yeni-nisbətən gənc bir hüquq sahəsi kimi görünə də, biz onun ilkin və təkmil formasına hələ VII əsrdə İslam hüququna dair mənbələrdə rast gəlirik.

İslam hüququnda müharibə qaydaları özündə aşağıdakı əsas 8 prinsipi ehtiva edir:

1. Ağacları kəsməyin;
2. Tərk edilmiş evlərə hücum etməyin;
3. Təslim olmuş insanları qətlə yetirməyin;



4. Qadın, qoca, uşaq, xəstə və din adamlarını öldürməyin;
5. Ölülərə zərər verməyin;
6. Yemək (qida) xaricində heyvanları qətlə yetirməyin;
7. Əsirlərə yaxşı davranın və onları qoruyun;
8. İslama zorlamayın [1].

Müasir dövrdə ilk dəfə olaraq Jan Pikte tərəfindən işlənilərək hüquq leksikonuna salınmış bu termin əsasən müharibə və silahlı münaqişələr zamanı tətbiq edilərək mülki şəxslərin, döyüşçülərin və yaralıların hüquqlarını qorumağa yönəlir. Beynəlxalq humanitar hüququn məqsədi münaqişələr zamanı mülki insanlara, yaralılara və əsirlərə qarşı zorakılığı məhdudlaşdırmaq, humanitar yardımın təmin edilməsini asanlaşdırmaq və münaqişələrdən zərər çəkmiş şəxslərin əsas ehtiyaclarını qarşılayaraq onlara humanitar dəstək verməyi özündə ehtiva edir [6].

Beynəlxalq humanitar hüququn əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Humanizm prinsipi: Silahlı münaqişələr zamanı bütün şəxslərə, xüsusilə mülki əhali və yaralılara humanist şəkildə rəftarı nəzərdə tutur.
2. Proporsionallıq prinsipi: Münaqişələrdə hər hansı bir hərbi əməliyyatın nəticələri mülki şəxslər üçün çox böyük itkilərə səbəb olmamalıdır. Hərbi məqsəd və mülki zərər arasında balans qorunub saxlanılmalıdır.
3. Ayrırma prinsipi: Bu prinsip müharibə tərəfləri ilə mülki şəxslər, mülki obyektlər və hərbi obyektlər arasında fərq qoymağı və yalnız hərbi məqsədlər üçün hücum etmənin vacibliyini ehtiva edir. Prinsipin tələbinə əsasən mülki şəxslər və obyektlər heç bir halda hədəf ola bilməz.
4. Yaralılar və xəstələrin qorunması: Yaralılar və xəstələr, həmçinin onların müalicə edilməsi, nəzarət altına alınması və qorunması beynəlxalq humanitar hüquqla təmin olunmalıdır.
5. Hərbi əsirlərin müalicəsi: Hərbi əsirlər hər hansı bir şəkildə alçaldılmamalı, işgəncəyə məruz qalmamalıdır. Onların digər insanlar kimi hüquqları qorunmalıdır.
6. Müharibə qanunlarının tətbiqi: Tərəflər müharibə zamanı beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə əməl etməli və silahlı münaqişənin müddətində bu hüquq norma və prinsiplərinə riayət et-

məlidir. Hər kəsin əsas məhkəmə təminatı hüququ və s. bu prinsip daxilində öz əksini tapır [3].

İnsan hüquqları nədir?

İnsan hüquqları isə hər bir fərdin təbii və mütəlq hüquqlarını, o cümlədən yaşayış, azadlıq, ifadə azadlığı, təhsil və sağlamlıq hüquqlarını qorumağa yönəlir. İnsan hüquqları, müharibə və ya sülh vəziyyətindən asılı olmayaraq, hər bir insana qarşı bərabər və layiqli şəkildə rəftar edilməsini tələb edir [2].

Humanizm prinsipi nədir?

Humanizm prinsipi beynəlxalq humanitar hüququn (BHH) təməl konsepsiyalarından biri olub, silahlı münaqişələr zamanı insan ləyaqətinin qorunmasını və insan izzitlərinin azaldılmasını hədəfləyir. Bu prinsipin mahiyyəti hərbi əməliyyatlar çərçivəsində qeyri-insani rəftarın qarşısını almaq, mülki şəxslərə, yaralılara və əsirlərə humanist yanaşmanı təmin etməkdir. BHH-nin əsas məqsədlərindən biri də müharibə vəziyyətində belə insan hüquqlarının qorunmasını mümkün qədər təmin etməkdir.

Humanizm prinsipinin hüquqi əsasları

Humanizm prinsipi beynəlxalq hüququn bir sıra əsas sənədlərində öz əksini tapmışdır. 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları və onların 1977-ci il Əlavə Protokolları bu prinsipin hüquqi çərçivəsini formalaşdıran əsas mənbələrdir. Eyni zamanda BMT-nin Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948) və digər beynəlxalq müqavilələr də humanizmin qorunmasını təmin edən əsas sənədlər sırasındadır.

Humanizm prinsipinin əsas aspektləri.

Humanizm prinsipi münaqişə dövründə insan haqlarının qorunmasını təmin etməyə yönəlmiş normativ yanaşmalar təqdim edir. Onun əsas elementləri aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

- Mülki əhalinin qorunması – Döyüşən tərəflər mülki şəxsləri məqsədli hücumlardan qorumaq öhdəliyi daşıyır.
- Yaralı və xəstələrə qayğı – Onlara fərq qoyulmadan tibbi yardım göstərilməli və onların hüquqları qorunmalıdır.
- Hərbi əsirlərlə humanist rəftar – İşgəncə, alçaldıcı rəftar və qeyri-insani davranışlar qadağandır.
- Silahların və döyüş metodlarının məhdud-



laşdırılması – İnsanlıq əleyhinə fəsadlar yarada biləcək silahların istifadəsi yolverilməzdir.

- Humanitar yardımların təmin edilməsi – Döyüş bölgələrində yardımın maneəsiz və ədalətli şəkildə çatdırılması vacibdir [4].

Müasir silahlı münaqişələrdə humanizm prinsipinin əhəmiyyəti

Müasir beynəlxalq hüquqda humanizm prinsipinin tətbiqi daha da inkişaf etdirilmiş və müxtəlif təşkilatlar tərəfindən dəstəklənmişdir. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin (BCM) Roma Statutu (1998) insanlığa qarşı cinayətləri, müharibə cinayətlərini və qeyri-insani rəftarı qadağan edən normativ mexanizmlər təklif edir. Bundan əlavə, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi (BQXK) və digər humanitar təşkilatlar bu prinsiplərin tətbiqinə nəzarət edir və münaqişə bölgələrində insan hüquqlarının qorunması üçün fəaliyyət göstərir. Humanizm prinsipi beynəlxalq humanitar hüququn əsas sütunlarından biri olaraq, müharibə şəraitində belə insan ləyaqətini qorumağı, mülki əhalini müdafiə etməyi və qeyri-insani rəftarın qarşısını almağı təmin edir. Bu prinsipin beynəlxalq hüquqda təsbit olunmuş çərçivələri, xüsusilə Cenevrə Konvensiyaları və Əlavə Protokollar vasitəsilə tətbiq edilir. Dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar humanizm prinsipinə uyğun hərəkət etməli və onun icrasını effektiv mexanizmlərlə dəstəkləməlidirlər [4].

Oxşar və fərqli cəhətləri:

BHH yalnız müharibə zamanı tətbiq olunur, amma insan hüquqları prinsiplərini yerinə yetirməyi şərt qoyur, xüsusilə mülki əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək və onlara qarşı heç bir zorakılığın tətbiq edilməməsini nəzərdə tutur. İnsan hüquqları isə tam əksinə olaraq yalnız müharibə zamanı deyil, həm müharibə, həm də sülh dövrü üçün işlək normalar müəyyən edir. Məsələn: İnsan Hüquqları üzrə Bəyannamə müharibə və sülh vəziyyətində fərdlərin hüquqlarını qorumağı qarşısına məqsəd qoyur. Beynəlxalq humanitar hüquq müharibə zamanı mülki əhaliyə humanitar yardım göstərilməsi, xəstəxanaların qorunması və digər həyat təmini sahələrində əhəmiyyətli qaydalar yaradır. Eyni zamanda insan hüquqları bu yardımın hər kəsə bərabər və ədalətli şəkildə çatmasını təmin etməyə çalışır. Həm BHH, həm də

insan hüquqlarının əsas hərəkətverici qüvvəsi humanizm prinsipidir. Yəni hər ikisinin kökündə insanın layiqli yaşamını təmin etmək və onun təbii hüquqlarını qorumaq ideyası durur.

Beynəlxalq humanitar hüquqda insan hüquqları və humanizmin təmini problemləri müharibə və silahlı münaqişələr zamanı ortaya çıxan ciddi hüquqi və praktiki məsələlərdən biridir. Hər nə qədər beynəlxalq humanitar hüquq (BHH) və insan hüquqları müharibə şəraitində insanların həyatını və layiqli yaşamını qorumağa yönəlsə də, bu iki hüquq sahəsinin tətbiqi müxtəlif problemlərlə üzləşir. Bu problemləri daha yaxşı anlamaq üçün həm nəzəri, həm də praktik müstəvidə bir neçə əsas məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, onların başında müharibə cinayətlərinin cəzasız qalması gəlir. Müharibə cinayətləri, o cümlədən mülki əhaliyə qarşı zorakılıqlar çox zaman cəzalandırılmaz və bu, beynəlxalq hüquq sistemində ciddi boşluqlara gətirib çıxardır. Müharibə cinayətləri cəzalandırılsa belə, müvafiq cinayət işləri üzrə mühakimələr çox zaman ziddiyyətli və ədalətsiz olur. Buna misal olaraq “Serebnitsa” və “Xocalı” soyqırımlarını gətirə bilərik [3].

Siyasi təsirlər və beynəlxalq əlaqələr:

Beynəlxalq hüquq sisteminin fəaliyyətində bəzən güclü dövlətlərin siyasi maraqları toqquşur. Onların bu və ya digər səbəbdən beynəlxalq hüququn fəaliyyətinə təsirləri beynəlxalq hüququn pozulmasına qarşı mübarizəni də çətinləşdirir.

Beynəlxalq humanitar hüququn tətbiqində yerli münaqişə tərəflərinin səssizliyi: Münaqişə tərəfləri çox vaxt beynəlxalq humanitar hüququn tələblərinə ilk növbədə elə özləri biganə yanaşır. Onlar öz maraqlarını təmin etmək, bu maraqlardan irəli gələn məqsədlərə çatmaq üçün beynəlxalq hüququn prinsiplərini pozurlar.

Texnoloji inkişaf və müasir müharibələr.

Müasir dövrdə texnoloji inkişaf beynəlxalq hüququn müxtəlif sahələrinə, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüquqa (BHH) təsir göstərir. Xüsusilə süni intellekt, kiberhücumlar və pilotsuz uçuş aparatlarının (PUA) istifadəsi silahlı münaqişələrin xarakterini dəyişmiş və yeni humanitar problemlər yaratmışdır.

1. Süni İntellekt və Avtonom Silah Sistemləri
Süni intellektin tətbiqi ilə tamamilə avtonom



silah sistemləri (LAWS – Lethal Autonomous Weapon Systems) meydana gəlmişdir. Bu cür sistemlərin beynəlxalq humanitar hüququn əsas prinsiplərinə uyğunluğu müzakirə mövzudur. Müharibə zamanı fərqləndirmə (distinction), mü-tənəsbilik (proportionality) və hərbi zərurət (military necessity) prinsiplərinin süni intellekt tərəfindən düzgün tətbiq edilib-edilməyəcəyi sual altındadır.

2. Kiberhücumlar və beynəlxalq humanitar hüquq

Kiberhücumlar dövlətlərarası və qeyri-dövlət aktorları tərəfindən istifadə edilən yeni müharibə formalarından biridir. Xüsusilə enerji şəbəkələri, səhiyyə sistemi və su təchizatı kimi mülki infrastrukturun hədəf alınması BHH-yə ziddir. Lakin mövcud beynəlxalq hüquq bu cür hücumların qarşısının alınması və məsuliyyətin müəyyən edilməsi baxımından yetərli deyil [7].

3. Pilotsuz uçuş aparatları (PUA) və dəqiq zərbə sistemləri

PUA-ların istifadəsi müasir münaqişələrdə geniş yayılmışdır. ABŞ, İsrail, Türkiyə və digər dövlətlər bu texnologiyadan effektiv şəkildə istifadə edir. Lakin PUA-ların qeyri-dövlət silahlı qrupları tərəfindən istifadəsi və onların qeyri-müəyyən hüquqi statusu BHH çərçivəsində ciddi problemlər yaradır.

Beynəlxalq humanitar hüquq çərçivəsində problemlər.

1. Hüquqi boşluqlar və tənzimləmə ehtiyacı

Beynəlxalq humanitar hüquq ənənəvi müharibələr üçün tərtib edildiyindən, müasir texnoloji silahların tətbiqi ilə yaranan problemləri tam şəkildə tənzimləmir. Xüsusilə 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları və onların Əlavə Protokolları yeni texnologiyaların istifadəsini nəzərə almır.

2. Avtonom silahların qadağan edilməsi müzakirələri

Beynəlxalq ictimaiyyət, xüsusilə BMT və qeyri-hökumət təşkilatları, avtonom ölümcül silah sistemlərinin (LAWS) qadağan edilməsi və ya ciddi şəkil-

də tənzimlənməsi üçün müzakirələr aparır. Lakin böyük hərbi güclər, xüsusilə ABŞ, Rusiya və Çin bu cür tənzimləmələrə qarşı çıxırlar [5].

3. Kiberhücumların beynəlxalq cinayət hüququ perspektivindən qiymətləndirilməsi

Kiberhücumların müharibə cinayəti və ya terror aktı kimi təsnif edilib-edilməməsi məsələsi mübahisəlidir. Hal-hazırda beynəlxalq hüquqda kiberhücumların silahlı hücum kimi tanınması üçün dəqiq hüquqi çərçivə yoxdur.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, beynəlxalq humanitar hüquq və insan hüquqları müasir dövrdə bir-birini tamamlayan, bir məqsədə — insan ləyaqətinin və hüquqlarının qorunmasına xidmət edən sahələrdir. Müharibələr və münaqişələr zamanı insanın hüquqlarına hörmət və humanizmin təşviqi əsas prinsiplərdir. Müharibə dövründə insan hüquqlarını təmin etməklə biz həm də, sülh dövrü üçün bir sıra arzuolunan nəticələr əldə edə bilərik. Çünki unutmamaq lazımdır ki, cinayətkarın şəxsiyyətinə təsir edən əsas 3 amildən biri də məhz elə sosioloji amillərdir. Araşdırmalar da onu deməyə əsas verir ki, müharibələrin yetişdirdiyi uşaqların gələcəkdə cinayətkar olmaq riski çox böyükdür. Bunun üçün də artıq yeni hüquqi təminat və məcburetə mexanizmlərinin yaradılması günümüzdə təxirəsalınmaz hal kimi görsənir.

Yuxarıda sadalananlara əsasən beynəlxalq humanitar hüquqda insan hüquqları və humanizmin təminatının daha üstün üsulu kimi təklif edə bilərik:

1. BMT – nin yenidən və daha effektiv təşkili və ya onun bazasında yeni və daha sərt sanksiyalar qoya biləcək beynəlxalq qurumun yaradılması zəruriliyi

2. Dünyada yalnız orduların, hərbi birləşmələrin iştirak edə biləcəyi mülki əhalidən uzaq döyüş ərazilərinin yaradılması. Müharibələrin mərhələli qaydaya salınması.

Müharibələrin yalnız ümumxalq səsverməsi olan referendum yolu ilə könüllü aparılmasının məcburiliyi. Referendumun keçirilməsinin üçüncü bir neytral tərəf dövlətlərə həvalə edilməsi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. A.Hüseynov “Hərbistan” Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2023
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948)
3. Cenevrə Konvensiyası (1949) və Əlavə Protokolları (1977)



4. İbrahim A. (2006). Beynəlxalq Humanitar Hüquq: Prinsiplər və Tətbiqlər. Bakı: Hüquq Nəşriyyatı.
5. International Committee of the Red Cross (ICRC) (2021). Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: A Primer.
6. L. Hüseynov. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı, 2012.
7. Schmitt, M. N. (2017). Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare. Cambridge University Press.

Асəф ГУСЕЙНОВ

**ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГУМАНИЗМА
В МЕЖДУНАРОДНОМ ГУМАНИТАРНОМ ПРАВЕ**

РЕЗЮМЕ

Права человека — это фундаментальное и более широкое понятие, которое напоминает паутину. Международное гуманитарное право, в свою очередь, является более узким понятием и представляет собой насекомое, которое должно попасть в эту паутину. Пока мы не расширим масштабы этой паутины и не охватим весь мир, мы не сможем привязать все войны, происходящие в разных географических регионах, к праву, сделав их зависимыми от него, и осуществить международный контроль над ними. Во всем этом должны быть заинтересованы все государства мира.

Ключевые слова: Международное гуманитарное право, права человека, принцип гуманизма, правовые механизмы и др.

Asaf HUSEYNOV

**PROBLEMS OF ENSURING HUMAN RIGHTS AND HUMANISM
IN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW**

SUMMARY

Human rights are a fundamental and broader concept, resembling a spider's web. International humanitarian law, on the other hand, is a relatively narrower concept and can be seen as an insect that should stick to this web. Unless we expand the scale of this web and ensure it covers the entire world, we will not be able to attach the wars occurring in all geographical regions to this web, making them subject to law, and exercise international control over them. In this regard, all the states of the world should be involved.

Key words: International humanitarian law, human rights, principle of humanism, legal mechanisms and etc.